

AUGUŠTIN LAH

Med ustavnimi načeli in prakso varstva okolja

Življenje ljudi in skupnosti ni le žitje in bivanje, temveč je najprej delo in ustvarjanje. Ta naravna in obenem družbena zakonitost življenja določa tudi naš položaj in odnos v nepretrganem procesu menjave med družbo in naravo: odnos aktivnosti in odgovornosti, enako kot je stopnja naše neodpovedljivosti in odvisnosti od narave. Ako ta odvisnost in aktivnost prenehata, pomeni to konec življenja. Konec za posameznika, za skupino, skupnost, vrsto ali civilizacijo. Zato je življenje boj za obstanek, boj za ustvarjanje življenjskih razmer. Boj, v katerem vsak dober strateg skuša izgubiti čim manj jin dobiti čim več.

Naravni pogoji za nastanek in ohranitev življenja so sonce, voda, zrak in hrana, vse v pravšni kakovosti in količini, nič pa se ne dogaja zunaj prostora in obstoječega živega sveta.

O teh temeljnih vprašanih življenja razmišljamo zlasti, ko nam prične primanjkovati ali zmanjkovati tega ali onega življenjskega vira, ki niso enako razporejeni v naravi, so spremenljivi in ne neizčrpani. Naš čas in naše okolje sta takšna, da so na pohodu pojavi in sile, ki razjedajo naravne ekosisteme. Če umirajo jezera, reke, gozdovi in živali, propadajo s tem korenine našega življenja. Ali se tega zavedamo dovolj?

Danes si težko predstavljamo, kaj in kako bi bilo, če bi zares propadli naši gozdovi, ki pokrivajo polovice ozemlja republike, vzdržujejo ravnotežje v naravnem makrosistemu in dajejo kruh najmanj šestini našega prebivalstva. Porušilo bi se naravno gospodarjenje od vodnega gospodarstva do hidroenergetskega sistema, od kmetijstva do gradbeništva. Spremenile bi se bivalne razmere, podnebje, ujme bi se stopnjevale in naravni procesi, v kakršnih se je v davni oblikoval relief naše pokrajine. Velik del ekonomske in fizične moči, ki jo družba rabi za razvoj, bi morali porabiti za goli obstanek. Seveda ne predvidevamo, da bomo zabredli v takšne težave, toda takšne perspektive se moramo z vso ihto ubraniti – z zavedanjem resnosti položaja in zaustavitvijo degradacije biotipa, kar bo terjalo velike družbene napore.

S takšnim pogledom na oblačno nebo in vznemirjeno naravo skušamo opozoriti na celovitost in globino varstva in urejanja okolja. Pri tem se

moramo opredeliti, do kam sega naše obzorje: ali mislimo na lokalne in regionalne pojave ali pa na širšo problematiko vse do svetovne. Človek je na vseh svojih razvojnih stopnjah opazoval naravo in v svoja verovanja, pravila življenja in kulturo vsajal spoznanja o naravnih pojavih in zakonitostih ter se po njih ravnal pri delu in odločanju. Kako je s tem danes?

Našo dobo in razvojno stopnjo – ta je v svetu zelo različna – označujejo dragocena znanstvena spoznanja, učinkovita mehanska in kemijska sredstva, velikopotezni projekti za preobražanje ali izkoriščanje narave, vse večja gostota naselitve in s tem pritiski na okolje (in spremljajoča stihija v prostoru). Žal to našo dobo označujejo tudi velika nasprotja in nesmiselna gibanja: razlike med industrijsko razvitimi deželami in večino nerazvitega sveta, oboroževalni sistem, ki ne služi le grožnjam, temveč napaja tudi spopade in grozeče sisteme. Sodobni svet karakterizirajo prehranska in ekološka kriza, energetske in surovinske težave, marsikje neobvladana urbanizacija in onesnaževanje okolja z različnimi in hudimi posledicami.

Toda vrnimo se v naše ožje območje, kjer nas čakajo neposredne naloge. Varstvo in urejanje okolja vidimo kot:

- intenzivno proučevanje in raziskovanje narave, prepletenosti pojavov v njej, koristnih virov in dobrin, karakteristik ekosistemov in sprememb v okolju;

- vzdrževanje skladnosti v okolju z usmerjeno družbeno aktivnostjo, planiranjem, zakonodajo in družbenim nadzorom, dobrim projektiranjem idr.;

- gospodarjenje v vseh oblikah, področjih in območjih, ki pomeni prilagajanje proizvodnje, gradbeništva, prometa in bivanja naravnim in družbenim razmeram, razvijanje ustrezne tehnologije in biotehnologije, racionalno izkoriščanje vodnih, energetskih, surovinskih in prehranskih virov, obvladanje vseh emisij in odpadkov, gospodarno ravnanje z vsakim koščkom obdelovalne zemlje in še bolj preudarnim naseljevanjem gospodarskih objektov in con;

- usklajevanje gospodarske in ekološke politike, ker nobene ni brez druge;

- uresničevanje socialnih nalog in ciljev, kajti z varstvom okolja se povezujejo migracije in preslojevanje, zaposlitve in nastanitve, urejanje delovnega okolja, skrb za zdravje in počutje delovnih ljudi in drugih delov prebivalstva ter za urejenost življenja;

- usposabljanje kadrov, ker gre za nove probleme in neznane pojave; do težav prihaja zaradi neznanja, slabe organiziranosti ali discipline (delovne in prostorske) in neustreznega odnosa do družbenega bogastva; skrbeti je treba za prenos znanja in usposabljanje pri delu, za neprekinjeno izobraževanje;

- na to pa se navezujeta vzgoja in družbena organiziranost: ne le, da Janez dela, kar se je mlad naučil, temveč naj se Janezek in Janez pripravita, da bosta vse življenje sprejemala novo znanje in ga ustvarjalno izkoriščala.

Vsega ni mogoče vplesti v sheme in sisteme, predpise in priročnike. Življenje namreč sestavlja na desettisoče poklicev in opravil, stalno se spreminja v vsebini in oblikah, napolnjujejo ga nova spoznanja in gibanja. Ljudje pa smo različni po sposobnostih in motiviranosti, po učinkih in gospodarjenju. Zato je važno, da

a) poznamo in upoštevamo temeljna in splošno veljavna načela, znanstvene dosežke in izkušnje,

b) prilagajamo naše ravnanje tem načelom, družbenim interesom in predpisanemu redu,

c) smo pripravljeni sodelovati pri skupnih programih, združevanju ob osrednjih nalogah, dogovorih o akcijah in njihovem uresničevanju,

č) iščemo nove razvojne možnosti in poti, tako ali drugače ustvarjamo in pri tem racionalno ravnamo,

d) upoštevamo prednosti skupinskega dela, samoupravnega dogovarjanja in odločanja, zakonitega ravnanja, nasploh pa preventive vključno z nadzorom,

e) pometemo najprej pred svojim pragom – in ne pred tujim.

Strategi vidijo naprej in se ne dajo presenetiti.

Spoznanjem in besedam morajo slediti dejanja – premišljena in brez odlaganja.

Lepe rešitve so sad dobrih zamisli in projektov. Podobno lahko sklepamo na slabe rešitve in izkušnje. Toda slabo je tudi, če na slabo rešitev, ker ni drugačne, pristanemo.

Med ustavnimi načeli o zdravem okolju in življenju, o posebnem družbenem varstvu naravnih dobrin in vrednot, o družbenem planiranju razvoja in samoupravnem sporazumevanju pri uresničevanju skupnih interesov ter med našo vsakdanjostjo z aktivnimi procesi degradiranja narave in s škodljivimi pojavi v okolju, ki so posledice ljudskega ravnanja in dopuščanja, so še velike razlike in neskladnosti. Te moremo in moramo odpraviti.

Že pri pojmovanju človekovega okolja in s tem o varstvu okolja so razhajanja v izhodiščih in v ravnanju. Ni dvoma, da je osnova človekovega okolja živi svet, katerega del smo tudi ljudje. Naše okolje pa je obenem naravna proizvodna sfera, delovno, bivalno, prometno, kulturno in turistično okolje, ki se kaže v značilnostih in različnostih od kraja do kraja, po regijah in pokrajinah. Toda bistveno je, da je povsod celovita, spremenljiva in omejena prostorska in življenjska stvarnost. Varstvo okolja je zato več kot le določanje reda in razporejanje dejavnikov v prostoru, racionalno izkoriščanje naravnih dobrin, ravnanje z odpadki in preprečevanje ali popraviljanje vsakršnega onesnaževanja, saniranje degradiranih območij in izvajanje sankcij, čeprav je tudi vse to. Izhodišče opredeljevanja moramo zajeti širše: človekovo okolje je prostor življenja in ustvarjanja, v katerem so odnos in menjava med družbo in naravo, s tem tudi varstvo okolja, sestavina gospodarjenja celotne družbene skupnosti in slehernega nosilca gospodarske dejavnosti.

Probleme človekovega okolja nekateri vidijo le kot stranske učinke gostejše naselitve in družbi potrebnih dejavnosti, za kar pač mora družba dodati še nekaj stroškov in se truditi, da bi bilo teh problemov vse manj. Takšno, lahko bi rekli ozko gledanje, je podobno računarskemu »gledanju skozi dinar«, ki se otreša odgovornosti za človeka in do skupnih zadev. Zato nekateri uresničujejo 236. člen zakona o združenem delu samo do tovarniške ograje, mejnega jarka posesti, do bližnje reke in odlagališča odpadkov. Ta člen namreč določa, da morajo gospodariti delavci z zemljišči v upravljanju in z drugimi naravnimi bogastvi, tako da se ohrani, varuje in izboljša človekovo okolje. Preozko je tudi presojanje energetskih ali prometnih objektov, projektov in naložb kot zbolj zadeve teh panog, saj potrebujemo energijo zato, ker živimo v zmernem pasu s polletnim ogrevanjem prostorov, ker proizvajamo, ker so neogibni tokovi blaga in gibanje ljudi. Energetski in prometni objekti morajo ustrezati ne le potrebam in gospodarstvu drugih panog, temveč tudi pokrajini. Podobno spoznavamo o gozdarjenju v razmerah, ko je le še 44% gozdov zdravih in neogroženih, da gojitev, zaščita in načrtno izkoriščanje niso dovolj, temveč bo morala družba sprejeti še druge ukrepe in poklicati na pomoč neštete dejavnike v okolju. Tudi 96% onesnaženih vodnih tokov kaže, da vsega ne rešujejo vodnogospodarske skupnosti in podjetja, temveč morajo z njimi še vsi drugi gospodarji enakopravno deliti skrb. Rek ni mogoče čistiti v njihovih strugah, temveč je treba očistiti in odpraviti umazane pritoke in odlagališča odpadkov. Zraka ni mogoče varovati in čistiti z visokimi dimniki in vetrom, temveč z dragimi filtri in s posebnimi obrati za pridobivanje žveplovih spojin. Okolje moramo očistiti zaradi zdravja ljudi in zaradi dobrega gospodarjenja, oboje pa nam je nadvse potrebno.

Toda vseeno se še obnavlja vprašanje, če to lahko storimo v sedanjih gospodarskih razmerah. Odgovor je preprost: samo slabše je lahko, če bomo odlagali. Slabše in dražje, za marsikoga pa sploh prepozno. Družba že daje za razmeroma slabo oskrbo z vodo in oskrbo s slabo vodo skoraj cel odstotek družbenega proizvoda, za slabo pospravljanje odpadkov in druge oblike onesnaževanja s posledicami pa najbrž še enega. Načrtnih podatkov nimamo. Ni pa težko dokazati, da bi lahko z ustrežnejšo organizacijo in boljšimi programi že s sedaj razpoložljivimi sredstvi dosegli več. Vprašanje, kdaj in kako obvladovati probleme okolja, se navezuje na gradnjo termoenergetskih objektov, metalurgijo in nekaj temeljnih gospodarskih panog, na prašičje farme in komunalno ureditev naselij. Vsega, kar se je nakopičilo v desetletjih razvoja in moreče pritiska na okolje, seveda ni mogoče sanirati v nekaj letih. Toda rešujemo dostikrat na obrobju, tisto, kar ljudi najbolj tišči, pa odlagamo. Tako je v vrsti onesnaženih kotlin, kjer naraščata obolevnost in smrtnost do stopnje, ko statistiki že ugotavljajo skrajševanje povprečne življenske dobe! Med NOB smo se bojevali za vsakega ranjenca in mnogo ljudi je iskalo zavetje ob partizanskih divizijah, danes pa nas ne gane dovolj niti kri na cestah niti izguba tisočev ljudi, sicer bi se resneje lotili nekaterih akcij.

Brez dramatizacije in tudi brez podcenjevanja škodljivih pojavov v okolju in njihovih posledic moramo sprejeti nekaj dejstev in spoznanj.

Prvo je, da pomeni skrb za zdravje ljudi in varstvo okolja tudi prizadevanje za izboljšanje gospodarjenja: zmanjšujejo se izgube, stroški in kazni, raste pa produktivnost, učinkovitost teh prizadevanj se pozna v dohodku ali pa v novih delovnih mestih in ne nazadnje, sreča ljudi se ustvarja z uspešnim delom in graditvijo, s skrbjo za zdravo, redno in kulturno življenje vseh delavcev in njihovih družin. Vsako okolje, vsaka krajevna skupnost je organizem tako kot organizacija združenega dela.

Drugo je v svetu upoštevano spoznanje o prednostih čiste (neonesnažujoče) tehnologije, ki je naložbeno in kadrovsko zahtevnejša, toda dosti boljša in nima škodljivih vplivov na okolje. Z njo se povečujejo produktivnosti, kakovost izdelkov in dohodek. Naš nadaljnji razvoj vidimo v prestrukturiranju gospodarstva s prednostjo za izvozno sposobne proizvajalce izdelkov višje obdelave. To nedvomno odpira možnosti za obvladovanje problemov okolja. Toda nekateri kažejo nagnjenje, da bi od tujcev prevzemali celo čiščenje ali predelavo tistega, kar sami ne smejo ali nočejo. Tega seveda ne smemo sprejeti in vztrajamo ob načelu, da ne bomo ustvarjali novih žarišč onesnaževanja okolja, niti širili obstoječih, temveč jih reševali z modernizacijo in prestrukturiranjem gospodarstva.

Tretje: v okolju, katerega enota je vselej ustrezna naravna regija, je mnogo onesnaževalcev in koristnikov naravnih dobrin, zato so za sanacijo degradiranega in onesnaženega okolja potrebni celoviti (interdisciplinarno zasnovani) projekti in trdni dogovori izvajalcev. Kdo naj jih pripravlja? Zakon nalaga vsem investitorjem dolžnost, da skrbno proučijo vse zahteve do okolja in možne vplive nanj ter projektirajo za zdravo okolje sprejemljive izvedbe. Vemo pa, da marsikateri investitor ne ravna tako in se jim zato zadeve zapletajo. Ponekod so se tudi izognili ustanavljanju samoupravnih interesnih skupnosti, katerih naloga bi bila pripraviti sanacijske programe, izpeljati samoupravno sporazumevanje in zagotoviti izvajanje programov. Ob tem bi bila potrebna še beseda najprej o odgovornosti projektantov za slabe projekte, pa tudi o raznih dogovorih, v katerih so predpisana načela in pričakovanja, ni pa točno opisanih nalog, določenih njihovih nosilcev, financirjev in izvajalcev, rokov in ukrepov, če se kaj zatakne.

Četrto. Za zaščito in izboljšanje okolja je potrebna ustrezna tehnika. Razvijajo se celo nove dejavnosti. Sicer imamo za zares nove dejavnosti režim poskusne proizvodnje, spodbujamo izvoz, določene so nekatere davčne olajšave in tudi znižane carine, vendar to ni prilagojeno novim potrebam, da bi se lahko pohvalili, kako družba to podpira. Do minimalne carinske olajšave je mogoče priti po neštetih zbirokratiziranih postopkih, če je seveda sploh mogoče kaj uvoziti. Problem razžveplanja je pri velikih onesnaževalcih tehnološko obvladljiv, toda tovarne žveplovih spojin po tej poti ne morejo biti primerljive ali konkurenčne uvoznikom, morale bi obratovati po posebnem režimu, zelo koristne pa bi bile, če

upoštevamo odpravo onesnaževanja in hudih posledic. Povsod, kjer želijo red in zdravje v okolju, ga predpisujejo, nadzorujejo in dajejo konkretno pomoč v raznih oblikah. Tudi pri nas bi lahko bilo tako.

Peto: ni vse strošek, kar gre za okolje. Draga čistilna naprava, ki jo je izsilila in delno omogočila nuklearna v Krškem, se sama poplačuje in vzdržuje. Sladkogorska bi s filtri na vseh papirnih strojih zajela toliko celulozne pulpe, da bi bil čistilni sistem poplačan v manj kot treh letih, seveda pa bi imeli več papirja, prihranili milijone kubičnih metrov lesa in cele gozdove. Zdaj zberemo vsako leto že skoraj pol milijona ton odpadkov za reciklažo in prihranimo celo precej deviz za potrebne surovine, energijo in veliko dela. Čisto morje in tekoče vode, gozdovi in naši kraji niso samo lepota, temveč dobro okolje, ki privablja tudi turiste.

Šestič: družbeno planiranje sicer upošteva varstvo okolja in celo pri nekaterih panogah opozarja na naloge, so pa še odprta vprašanja planiranja. Že vprašanje, kdo naj pripravlja celovite sanacijske programe in dogovore, je odprto. Prostorski deli planov so na ravni občin in mest celo najbolj podrobno razčlenjeni, a še vedno izraz urbanistične ekspanzije, ki pa ne obdelujejo enako kakovosti okolja in življenje v njem. Metodologija planiranja na tej ravni še ni dograjena. Za planiranjem pa na vseh ravneh zaostaja raziskovalno delo; raziskave so razdrobljene na množico nalog, niso skoncentrirane na bistvene sanacijske in razvojne naloge v planih in na republiški ravni ni skupnega projekta za izboljšanje človekovega okolja. Zato so v ospredje gospodarskega razvoja prodrli energetsko in naložbeno zelo zahtevni projekti, ki niso v skladu s prestrukturiranjem gospodarstva in uspešnega izvoza visoko kakovostnih izdelkov. Do tega moramo z raziskovalnim in razvojnim delom šele priti.

Sedmič: kemizacija okolja in naših dejavnosti je poglavje zase, ki terja intenzivne raziskave in nove ukrepe. Pred leti smo se vključili v projekt OECD o kontroli in testiranju kemikalij, toda do rezultatov še nismo prišli. V uporabi je veliko kemičnih sredstev, od detergentov in kozmetike do zelo nevarnih snovi, o katerih zlasti uporabniki premalo vedo. Ni urejeno strokovno odstranjevanje in uničevanje ostankov in odpadkov te vrste. Toda prav kemizacija prinaša največ neznanj in znanstveno ali vsaj statistično dokazanih škodljivih posledic za ljudi.

Osmič: Za vsa že omenjena kočljiva ali strokovno zahtevna opravila nimamo ustrezno razvitega usposabljanja kadrov. Analiza kaznivih dejanj opozarja, da jih je dve tretjini storjenih zaradi neznanja in nespoštovanja predpisov, ki je vsaj delno tudi posledica neznanja. Brez znanja prevzamejo ljudje odgovornosti in iz tega se izcimi veliko incidentov, do katerih pride brez tehnične nezgode. Pomanjkljiva je kontrola kakovosti. Šibke so inšpekcije, katerih delež pri odkrivanju kaznivih dejanj je minimalen. Neučinkovite sankcije niso spodbuda usposabljanju.

Naslednje spoznanje (devetič) tudi izhaja iz mednarodnih izkušenj. Red v okolju si določa vsaka družbena skupnost sama in pri tem so dragocene izkušnje iz drugih dežel. Red predpisuje država z zakoni in

izvršilnimi predpisi, Kakovost okolja je treba kontrolirati; za to so posebne opazovalne in intervencijske službe in inšpekcije. Potrebna je tudi informacijska dejavnost kot posrednik znanja in dosežkov, kot sistem za zbiranje informacij o kakovosti okolja in posebnih pojavih, pa tudi kot medij opozarjanja in osveščanja. Nadalje je koristna proizvodnja raznih sredstev, ki so potrebna za zaščito okolja, saj vsega le ne kaže uvažati in to je lahko celo prispevek gospodarstvu. Izvajanje zakonov je treba omogočiti z različnimi tehničnimi, organizacijskimi, ekonomskimi, pravnimi in kadrovskega osnovami; podpreti je treba izvajalce nalog. Ekonomska politika mora zagotoviti tudi možnost za subvencioniranje (lahko posrednega z ugodnejšimi pogoji poslovanja) in kreditiranja.

Dobrih razmer v skupnosti ne moremo presojati po zavzetosti ljudi za dobro varstvo okolja, temveč po pripravljenosti, da jih na opisane načine podpremo.

Posebno poglavje je uvajanje in izvajanje reda v okolju v zvezni državi, kot je naša, v kateri je zakonodaja o okolju večinoma v pristojnosti zveznih enot – republik in pokrajin – in je zelo različna. Jugoslavija pa je enoten gospodarski prostor, zato je v takšnih razmerah brez skupnih dogovorov in akcij zelo težko uresničevati politiko varstva okolja. V nekaterih pogledih je potreben enoten red za celotno državo, pa naj bo določen z zveznim zakonom ali zagotovljen z dogovorom zveznih enot, ki se mora spoštovati kot zakon.

Pomembno vlogo imajo tudi občine, ki morajo z odloki zavarovati znamenitosti in naravne vire in skrbeti za urejanje prostora.

Zato moramo posebej opozoriti na zahtevno nalogo varovanja naravnih in kulturnih znamenitosti. Ponekod razumejo zaščito po svojih in ne po skupnih družbenih interesih. To je zlasti očitno v zaščitenih parkih in rezervatih, kjer so uvedeni posebni režimi ravnanja zaradi ohranitve teh znamenitosti. Ponekod zato niso navdušeni za urejanje takšnih posebnih režimov naseljevanja in gospodarjenja, a so potrebni zaradi našega odnosa in zaradi tujcev, ki jih k nam ne prihaja malo. Nekateri dežele v razvoju, ki jih je kolonialna doba oropala številnih kulturnih vrednot, in tudi iz naše domovine jih je precej izginilo pod tujo oblastjo, pa še ilegalno po osvoboditvi, nas opozarjajo, naj naše bogastvo skrbno varujemo. Pa ne le to, tudi bogatiti ga moramo in upajmo, da bo tudi naša doba kaj dobrega prispevala v kulturno zakladnico jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Iz povedanega se da izluščiti tudi vrsta pobud in predlogov, ki jih kaže pretehtati s treh enako upoštevanih vidikov – humanističnega, ekološkega in ekonomsko razvojnega:

a) Potrebujemo zakon ali zakonu enakovreden dokument o skupnih rešitvah in merilih za izvajanje politike varstva okolja v Jugoslaviji, ki bo utrdil, da ekonomske politike ni brez ekološke, in nasprotno, uveljavil načelo, da ne smemo ustvarjati novih in širiti obstoječih žarišč onesnaževanja okolja, temveč obvezno z modernizacijo in prestrukturiranjem gospodarstva zagotoviti predpisan red in zdrave osnove za delo in življe-

nje, obenem pa zavezal vse dejavnike v prostoru, da bodo v svoji pristojnosti in upravljanju ta red do podrobnosti razčlenili, sprejeli naloge in določili odgovorne nosilce nalog in kontrolo izvajanja;

b) Varstvo okolja je celovita in zahtevna družbena naloga, ki dobiva ob nespretnem ravnanju nezaželene intonacije, zato ne more biti navezano na urejanje prostora in stanovanjsko-komunalno gospodarjenje, saj praksa zadnjih let razkriva njegovo podrejenost pritiskom urbanizacije in nemoč reševanja vprašanj, ki bi se jih družbena skupnost lahko uspešneje lotila; zaradi te navezave so demobilizirani drugi odgovorni dejavniki v prostoru; v raziskovalnem delu, v izvajanju regionalnih sanacij in v upravnih organih moramo zagotoviti medsektorsko in interdisciplinarno usklajevanje nalog varstva okolja, kajti samo to bo omogočilo obojestransko uspešno usklajevanje ekonomskih in ekoloških vidikov v najzgodnejši fazi obravnavanja slehernega pojava ali odnosa;

c) Brez odlaganja je treba ratificirati leta 1979 na pobudo Združenih narodov podpisano konvencijo o preprečevanju onesnaževanja preko meja, ker dobivamo imisije iz tujine in tudi sami ne želimo delati škode drugim; odlaganje te ratifikacije je demobiliziralo družbene dejavnike glede varstva okolja in dopuščalo nastajanje nadaljnje škode, ki bo še težje popravljiva;

č) Tako kot se nujno vključujemo v mednarodno delitev dela na vseh njenih področjih – od pretoka znanja in tehnologije do menjave blaga in kooperacij, zavzemanja za mir in napredek manj razvitih območij, je nujno potrebno tudi sodelovanje pri raziskovanju pojavov v okolju, zlasti glede učinkov kemizacije, pospeševanja biotehnologije, novih energetskih virov in rešitev ter odstranjevanja škodljivih snovi iz okolja, pa tudi sodelovanje v mednarodnih akcijah v tem pogledu;

d) Treba je še dopolniti sistem in metodologijo planiranja ter z republiško zakonodajo zagotoviti, da se bodo pripravljali regionalni in celoviti sanacijski programi ter zanje združevala sredstva in tako postopno obvladovali problemi okolja drug za drugim, prav tako pa je treba zagotoviti gospodarjenje (ugotavljati izgube in potrebne ukrepe) za tisto družbeno bogastvo, ki ni v neposrednem upravljanju onesnaževalcev okolja, vendar je pod njihovim zunanjim vplivom (reke, jezera, gozdovi idr.);

e) Morda ne potrebujemo novih inštitutov, temveč bi mogli pri sedanjih zagotoviti nekakšno ekološko koordinacijo, toda nujno je, da se v republikah in pokrajinah zasnujejo enotni raziskovalni programi okolja, s katerimi bi preprečili ne le ponavljanje že opravljenih nalog zaradi nepoznavanja in razdrobljenosti dela, temveč tudi vrzeli v tem delu in usmerili združene moči k bistvenim nalogam; iz tega bi lahko izšli tudi skupni programi za ves jugoslovanski prostor;

f) Kadri, ki zdaj skrbijo za celovito varstvo okolja, so navadno strokovnjaki za posamezna področja, ki pa med študijem niso dobili niti za to področje dopolnilnega znanja za varstvo okolja; to opozarja na dopolnilne

naloge v izobraževalnem sistemu, vsekakor pa so potrebne takšne dopolnilne oblike za že zaposlene v upravnih organih, projektantskih in drugih organizacijah, tečaji za tiste delavce, ki neposredno upravljajo razne naprave, organizirajo delo, vodijo kontrolo in podobno povsod tam, kjer so možni vplivi na okolje;

g) V vodnem gospodarstvu je treba ekonomsko destimulirati vse onesnaževalce, zbrana sredstva iz prispevkov onesnaževalcev pa spremeniti v delne subvencije in delna posojila za gradnjo čistilnih sistemov, za izboljšanje tehnologije in druge rešitve, kajti v relativno kratkem času je treba odpraviti vso škodljivo onesnaženost voda;

h) Tehnologi so razvili naprave za razžveplanje dimnih plinov in čiščenje dima ter vrsto drugih tehničnih naprav, katerih večjo proizvodnjo in uvajanje je treba omogočiti s posebnimi ukrepi, in če je zato potrebna sprememba planov in dogovorov, se je treba tega lotiti z vso odgovornostjo;

i) Koristnih pobud je še vrsta, toda ostanimo pri bistvenih nalogah, saj ne zmoremo vsega hkrati in glavne rešitve bodo potegnile za seboj druge. Poudarimo pa le pomen ustrezne literature, kajti ob množici kakih 300 zakonov in predpisov malokdo ve, kaj je in kaj ni dovoljeno, poljudna in strokovna literatura – omenimo vsaj revije Človek i životna sredina, Naše okolje, Zaštita atmosfere, Človek in zdravje – pripomorejo do jasnejših pogledov v to problematiko in nam posredujejo tudi novosti, ki spremljajo sodobni vrvež in dinamični razvoj. Koristno bi tudi bilo, da bi v skladu z obstoječimi družbenimi priznanji uveljavili merila in upoštevanje prispevkov za boljše varstvo okolja.

Sklenimo z ugotovitvijo, da nismo na začetku problemov in njihovega premagovanja. Marsikaj je bilo že narejeno, velik družbeni potencial se ob tem aktivira in usposablja in smo pred novo stopnjo gospodarskega in družbenega vzpona, ki nedvomno ne bo prenašala degradacij okolja in zaničevanje človeka. Hočemo naprej. Toda izkušnje v svetu kažejo, da se degradirano okolje zlepa ne popravi, čeravno družba leta in leta intenzivno vlaga znanje in sredstva za izboljšanje delovnega in življenjskega okolja. V tem je bistvo: vsi posegi v okolje so trajni in od nastanka pojavov obrnjeni v prihodnost. To zelo stopnjuje odgovornost, opira pa se na zaupanje v lastne moči, ki so združene še večje.